

XV.

Ecce Homo.¹⁾

(Könyv-ismertetés.)

Mióta ama megmohosult falakon: a zsinatok határozataira alapított dogmákon és hitvallásokon keresztül a szabad vizsgálódás szelleme hova-tovább mind több rést tör magának az egyházba, s lélekben milliók csoportosulnak a lobogó alá, melyen jelszóul ez áll: „a vallást a tudománnyal ki kell békitni,“ különösen a Jézus személye veszi igénybe az emberek figyelmét. Mintha mindenki érezné, hogy az a felfogás, melyet a kereszténység eddig birt alapítójáról, többé nem kielégítő, s e feladat szerencsés megoldásától függ az új vallásnézet diadala: a mily munkásság nyilatkozik a Jézus életírása körül, ép oly érdekelttség fejtett ki e művek olvasása iránt is. Valóban, az egyházirodalomnak ma nincs termékenyebb mezeje annál, mint a mely Jézus életével foglalkozik; a kevésbé feltünőket nem is említve,—Renan, Strauss, Schenkel, Presse megkísérték e téren erejüket, s hogy a közönség várja már a művészt, ki valahára egy jó s a lehetőleg élethű képet adjon Jézusról, mutatja e művek terjedése, főleg a Renané, mely csak hamar megjelenése után Europa majd mindenik élő nyelvére le lön fordítva.

Az „Ecce Homo,“ e sajátságos czimű könyv, melyet megismertetni kívánok a Keresztény Magvető szives olvasóival, szintén az egyházirodalom ez ágához tartozik, s a Jézus élete és munkája átnézetét foglalja magában. E mű megjelenése akkora zajt csinált Angliában, mint a Renané Franciaországban. Alig egy év alatt öt kiadást ért; a mi nem kis ajánlat egy könyv mellett, kivált ha meggondoljuk, hogy Angliában egy könyvre nem

1) *Ecce Homo. A survey of the life and work of Jesus Christ.* (Jézus Krisztus élete és munkája átnézete.) Megjelent Londonban, 1866. Szerzője nem nevezi meg magát.

5—600 olvasót, hanem legalább is tiz annyit lehet számítani, s így minden kiadással 5—6000 példány kelt el belőle. Nem kis mértékben nevelte a mű érdekét, hogy szerzője nem nevezte meg magát, talán azért, hogy személye védve legyen az egyház lehető megtámadásai ellen, vagy azért, hogy az olvasók és bírálók ne azal foglalkozzanak, hogy ki írta, hanem csak azt nézzék, mi van benne írva. Kitünősége mellett szól az is, hogy a szerző nevét majd mindenik egyház tekintélyesebb egyéneivel kapcsolatba hozták, egyik ismertető egynek, másik másnak tulajdonítván a könyv szerzését, a mi egyszersmind azt is bizonyítja, hogy e mű a felekezetiesség színvonalán feljül áll, sőt egyesíti magában a különböző hitvallásokból azt, a mi közös mindenik felekezettel, s a keresztény vallás lényegét teszi. Voltak olyanok is, a kik a világiak közt keresték a szerzőt, s leginkább jogtudós észjárását vélték a műben nyilvánulni; mások ismét valamely vallásos érzelmű nőnek tulajdonították írását, minden azonban csak hozzávetés, a szerző maig sincs nyilvánosan ismerve, s a bírálók ama gyakori szokás helyett, hogy az író személyével, szokásával vagy épen életmódjával foglalkozzanak s azt feszegezzék, hogy az orthodox, vagy a liberalis párt-hoz tartozik-e, tisztán csak a műre vannak szoritkozva. Mindazáltal így sem hiányoznak az ismertetők; a szaklapok, füzetek s más vallási organumok kivétel nélkül hozzá szóltak, s habár voltak olyanok is, kik saját szempontjukból indulva ki, gunyolták és kárhoztatták a kiadó mellé elrejtődött író, a nagyobb rész, ezek közt az „Inquirer,” „Fortnightly Review,” „Macmillan's Magazine,” „Le Disciple de Jésus Christ,” „Guardian,” „Spectator” oly elismerőleg és méltánylólag szólottak a mű mellett, hogy az író teljesen meg lehet elégedve a sikerrel, melyet könyvével aratott.

Mielőtt már szerény észrevételemet a szóban forgó műről én is elmondanám, lássuk annak tartalmát.

Az „Ecc e H o m o” huszonnégy fejezetre osztva, két részből áll. Az első rész, melyben szerző Krisztust, mint a keresztény egyház alapítóját tárgyalja, a következő fejezeteket foglalja magában: I. A keresztelő. II. A megkísértés. III. Az Isten országa. IV. Krisztus királysága. V. Krisztus hitelesítvényei. VI. Krisztus szóró lapátja. VII. Föltételek a Krisztus királyságában való tagságra. VIII. Keresztség. IX. Észrevételek a Krisztus társasága ter-

mészetéről. A második, melyben Krisztus törvényhozása van előadva, a következő fejezetekből áll: X. Krisztus törvényhozása összehasonlítva a bölcselmi rendszerekkel. XI. A keresztény köztársaság. XII. A keresztény köztársaság egyetemessége. XIII. A keresztény önmagának törvénye. XIV. Az emberszeretet lelkesültsége. XV. Az úrvacsora. XVI. Tetteges erkölcsiség. XVII. Az emberszeretet törvénye. XVIII. A nevelés törvénye. XIX és XX. A könyörület törvénye. XXI. A felindulás törvénye. XXII és XXIII. A megbocsátás törvénye. XXIV. Befejezés.

A helyett már, hogy e fejezeteket egyenként ismertessem, a mi egyfelől hosszadalmas is lenne, míg másfelől szükségkép ismétlésekre vezetne, megkísértem egy rövid kivonatban az egész mű alaprajzát összeállítani.

Jézus, kiben a ker. Jánossal való találkozás után, elhivatásának öntudata erős meggyőződéssé vált; ki hitte, hogy neki Istentől missiója van, téendőivel a pusztai magányban számot vetvén, kész tervvel lépett pályájára. E terv ker. Jánosnak eme jelszavából indulva ki „elközelgetett az Isten országa,“ a theocratia helyreállítása volt, melyhez a zsidó nép forron ragaszkodott, de a melyet most veszély fenyegetett, s ha Jézus a maga idejében új életet nem önt belé, megsemmisülendett volna. Jézus tehát szintugy mint ker. János, ki vele csaknem egykoru volt, s előtte sok mások, mint próféta lépett fel, de próféciája épen mint kora különbözik amazokéitól. Ha Krisztus csak azt hirdette volna, a mit Mózes és Dávid hirdettek, kortársai épen oly méltán megtagadhatták volna prófétai missióját, mintha azokkal merőben ellenkező elvekből indul ki; mert valamint a próféta, kinek próféciája lényegében új, nem próféta, hanem ámitó: ugy az, a kinek próféciája csak a régi formában van előadva, nem próféta, hanem plagiátor.

A különbség, mi az új theocratianak a régitől merőben különböző formát ad, kitünik abból, hogy míg a régi egy népre volt szorítva, az új magában minden népeket egyesíteni törekszik. A pusztai jelenet alkalmával már a világnak minden országai Jézus lelke előtt lebegtek, a mi azt sejteti, hogy Jézus a theocratiaát minden népekre kiterjesztve akarta helyreállítani, még pedig mint Dávid alatt volt, egy látható monárkával, s ez a monárka ő maga. Krisztus tehát a királyi nevezetet nem csak hogy vissza nem utasította, hanem arra igényt tartott, s bár a Dávid családjából való származásra, mire a zsidók oly nagy súlyt fektettek, nem látszik valami

különös fontosságot helyezni, miután ő királyságában való örökségét magosabb természetűnek tartotta, magát határozottan a megjövendölt messiás helyzetébe tette.

Azonban Krisztus a maga királyságát egészen másképen fogta fel, mint kortársai, ezek, miután a zsidó nép elválasztását Ábrahám által, a törvényadást pedig Mózes által egyszer mindenkorra bevégzettnek tekintették s azt hívék, hogy a királyoknak nincs egyéb téendőjük, mint az elválasztott népen a megadott törvények szerint uralkodni, Jézustól sem vártak egyebet, mint hogy királyi tisztének abban az értelemben tegyen eleget, a melyben Dávid eleget tett: fogjon fegyvert, tagadja meg az adot az idegen kormánynak s vegye a birói szerepet kezébe; de Jézus mindezeket visszautasítja magától, mert ő királyságához szélesebb körű fogalmat kötött, midőn új választás tétele s új törvények hozása által mind az Ábrahám, mind a Mózes tisztét magában egyesítette, a mi pedig a király birói elhivatását illeti, azt a jövő életre terjesztette ki, midőn menyet és poklot a maga kezében lenni hitt. E szerint, midőn Jézus magát királynak nevezte, igényt tartott 1-ör az alapítói, 2-or a törvényhozói és 3-or a magasabb értelemben vett birói szerepre.

Hogy Jézus terve: az idők szelleméhez idomitva, megújítani a theocrafiát, sikerült, mutatja a keresztény egyház megalapítása, s e sikert a kedvező körülmények mellett, a milyenek valának: a zsidó nép kebelében nemzeti újjászületése iránt támadt mozgalom, a római birodalom akkori helyzete, a ker. János uttörői munkássága a nép erkölcsi állapotának javításában, leginkább Jézus eredetiségének, törvényhozói bölcsességének s önmaga iránti bizalmának lehet tulajdonítani, melyekkel tekintélyét megalapította, s nemcsak engedelmességet tudott maga iránt kivívni, hanem egyszersmind lelkesültséget s áldozatkészséget is öntött az emberekbe. De befolytak e sikerre azok a történetek is, melyek közönségesen az ő csudatételeinek neveztetnek. Hogy tett-e Jézus valósággal csudákat, az itt most nem jön kérdés alá, annyi bizonyos, hogy ő magát csudatevő erővel birónak lenni hitte. Ez ad magyarázatot a megkisértésről való elbeszélésnek is, a mely ha szinte kétség fér is hozzá az iránt, hogy vajjon úgy irták-e le, a mint Jézustól hallották, miután szemtanu nem irhatta, lényegében mégis igaz, s nem egyebet jelent, mint az ő küzdelmét eme kérdés felett: mi módon használjam a természetfeletti erőt, mely nekem az Isten országának megalapítására van adva! mert a mi leginkább bámulásra méltó, a mi

— mondhatni — erkölcsi csuda: Jézus ezt a természet felletti erőt ugy tekintette, mint egy szent letéteményt, melyet csak a mások javára lehet használni, a maga érdekében pedig soha. A nép is hitte, hogy Jézus képes csudákat tenni. Innen habár a csudák magokban nem alkalmasok a Krisztus által elért cél igazolására; mert annak tudata, hogy velünk szemben egy oly ember van, ki csudákat tesz, nem hogy bizalmat öntne, de még elrémit: mégis nyilván van, hogy a csudák lényegesen befolytak a keresztény egyház megalapítására.

Mindamellet, hogy Jézus nemzet, sőt — a mennyiben mult élete miatt senkit sem taszított el magától — erkölcsi különbség nélkül minden embert meghívott az új theokratiába, — daczára a ker. János várakozásának, ki azt hívé Jézusról, hogy a jókat a roszaktól, mint szóró lapáttal a búzát a polyvától, elválasztja, s csak a jókat veszi fel a ker. társaságba — volt valami magában a meghívásban, mely miatt lehetetlen volt abba mindenkinek belépni. Jézus ugyanis követőitől önmegtagadást s a közügy érdekében áldozatkésztséget várt és kívánt, még pedig minden földi jutalomra való kinézés nélkül, a mennyiben pedig erre nem mindenki birt elég lelki erővel, az ilyen ennél fogva kénytelen volt önmagát kizárni a Krisztus társaságából. A szórólapát tehát Krisztus kezében maga az elhívás, az ő követéséhez kötött kötelességek voltak, melyek számtalan ágazataikkal együtt a hitet alkotják, s a melyek az ember állam iránti tartozásai mellé keresztényieket, világi törvényei mellé istenieket adván, ez által ismét lényegesen befolytak arra, hogy az új theokratia formája különböző legyen az óétól, melyben az állam és theokratia, a polgári és vallási törvények egymásba voltak olvadva.

Miután a Krisztus által tett meghívás az új theokratiába az emberre a meglevő kötelességek mellé újakat rótt, kérdés: miben különbözött a keresztény más embertől? E kérdés ilyen formában: mi teszi az embert kereszténynyé? ma is meg van, s a felelet rá nagyon különböző, midőn egyik a Krisztus istenségének, másik az ő halála különös eredményének, harmadik feltámadásának sat. hitében helyezi a kereszténység ismertető jegyét. De a kik e nézetben vannak, s azt tartják, hogy a kereszténységre hitforma vallása szükséges, kénytelenek azt mondani, hogy Krisztus első tanítványi nem voltak keresztények, mert hitczikkeket csak azután lehetett írni, miután Jézus meghalt. Krisztus nem kívánt egyebet tanítványitól, mint hogy személyéhez forrón ragaszkodjanak, éret-

te minden áldozatra készek legyenek, s ennek nyilvánítására megkeresztelkedjenek, minthogy a keresztségre, mely már előtte gyakorlatban volt, Jézus is nagy súlyt fektetett, a mint ezt a Nikodemus példája is mutatja. Ezek s az ezekből kifolyó kötelelességek: jól tenni másokkal, az éhezőnek enni, a szomjuhozónak inni adni s más ilyenek, ezek azok az ismertető jegyek, melyek a keresztényt más emberektől megkülönböztetik, s nem a csinált hitformák, a melyeknek szerkesztése ma szintoly nehéz, mint volt az első keresztényekre nézve. Reájok nézve ugyanis, Krisztus tettei közül sok dolog még csak jövődő volt, reánk nézve pedig már rég elmúlt, s ez egyformán nehézzé teszi a tények hitelesítését, a mi nélkül theológiát alkotni nem lehet.

A mi már az új theokratia, vagy mint közönségesen nevezetik, az Isten országa megalapításában Jézus végcélját illeti, ez az ő szavaival élve az volt, hogy meg legyen az Isten akaratja a földön ugy, mint a mennyben, a mi nem egyebet tesz, mint az erkölcsiség lehető legtöbb fokig való tökéletesítését. Erre törekszik a bölcsészet is, a honnan sokan abban a véleményben vannak, hogy a vallást az erkölcsi bölcsészet helyettesítheti. Igaz, hogy a bölcsészetben a dialectica reá kényszerítheti az embert, hogy megismerje a jót és igazat, de hol az az erő, mely arra kényszerítse, hogy azt kövesse is? Krisztusban ez az erő nyilatkozott abban a kimagyarázhatatlan hatásban, melyet ő tanítványira és környezetére gyakorolt, s ma is van valami különös hatalom az ő életében és halálában, melyben Sokrates sem versenyezhet vele, a kihez pedig legtöbbször szokták Krisztust hasonlítani; a miből következik, hogy a bölcsészet csak akkor tehetné feleslegessé a vallást, ha a bölcsészek Krisztusnál felségesebb egyéniséget tudnának követendő példa gyanánt felmutatni.

Ennyit az „Ecce Homo“ első részéből. A második részben átmege szerző Krisztus erkölccstanára, s miután hegyi beszéde alapján, melyet általában a keresztény erkölccstan alapokmányának tekintenek, kimutatja, hogy miben különbözik Jézus mind a stoicuskoktól, mind az epicureistáktól; — mert mig amazok azt mondják: „tedd magad függetlenné a testi szükségekre nézve,“ ő így tanít: „ezeket nem nélkülözhetitek“, s ha ezt az epicureus a maga igazolására fel akarván használni, így szól: „ha ezeket nem nélkülözheted, igyekezz megszerezni“, Krisztus azt mondja: „az igaz gyönyörűség nem ezeknek birásában áll,“ — az ő törvényhozói szel-

lemének három ismertető jegyét adja: 1-ör hogy Jézus az embert a társaság tagjának tekintvén, erkölcsstanával sem a magán, hanem a közérdeket kívánja előmozdítani; ő nem arra törekszik, hogy oly szabályokat adjon, melyeket követve az egyén a társadalomtól elszigetelve is boldog lehet, hanem arra, hogy boldogságát kiki a közjóllét előmozdításában keresse, minélfogva 2-or követőitől megvárja, hogy egyéni érdekeiket a közérdekek előtt egészen háttérbe szorítsák, s ne azt kérdezzék tőle: hogy az életben előforduló roszakat mi módon lehet kikerülni, hanem azt, hogy a közjóért mit kell áldozniok? 3-or hogy a keresztyény társaságot, ez önfeláldozásra alapított testvéregyesületet, melynek ő törvényadója, nem részletesnek, hanem egyetemesnek tekinti, melynek nem a nyelv- vagy vérrokonság, nem az Ábrahámmal való atyafiság, hanem az Istentől, mint mindenek Atyjától való leszármazás az alapja; a minthogy a tapasztalat szerint a keresztyény egyházban a pogány és zsidó, kik egymást kölcsönösen az emberiném ellenségének tekintették, összesimultak, a római kezét fogott a göröggel, s a syriai rabszolga atyafjának tekintette a Duna mellett született gladiatort.

Krisztus azonban, így megy tovább szerzőnk fejtegetéseiben — nem a törvények adására helyezi a fő sulyt, hanem arra, hogy kinek-kinek lelki állapotát olyanná tegye, s kit-kit arra az erkölcsi magaslatra emeljen, melyben önmagának az ember minden körülmények között törvényt tud tenni, vagyis meg tudja határozni azt, a mit mindenkor cselekednie kell; mi végre az emberekben az emberszeretet iránti lelkesültséget oly fokra kívánja emelni, melynek hevében minden más önző s rosz cselekedetre ingerlő szenvedély teljesen megsemmisül, s az ember nem félelemből vagy számításból, nem is hosszas fontolgatás után, hanem természetes hajlamánál fogva teszi a jót, az igazat és a szépet. E lelkesülésben, mely a rosza való hajlamat a kísértet jelenlétében sem engedi mutatkozni, áll a szentség, s a menyiben ez a lelkesülés az Isten bennünk levő szellemi jelenlétének következménye, a szentlélek sem egyéb, mint az az erő, mely ezt a Jézus által birt s tanítványiban is felébreszteni kívánt lelkesültséget eszközli.

A keresztyény egyetlen törvénye e szerint: az emberszeretet, melynél fogva nem elég, ha roszat nem cselekszünk, hanem arra vagyunk kötelezve, hogy annyi jót tegyünk, a mennyit helyzetünknel fogva tehetünk, a mint erre példát mutatott maga Jézus, kinek életiratát e

nehány szóba lehet foglalni: „körüljárt az emberekkel jól tenni.“ Ez a törvény a keresztény erkölcsstannak positiv jellemet ad, szemben a Mózes negatív jellemű erkölcsstánával, s hogy e törvénynek eleget tehesünk, hogy az embereket különbség nélkül szerethessük, ne azoknak egyéni tulajdonságait, hanem mindenkiben az eszményt, az Isten képét nézzük, mely egyebeket nem tekintve minden emberben becsülendő. Az ember eszménye, az Isten képe legtisztább kifejezést nyervén Jézusban, midőn ő követőit arra inti, hogy őtet szeressék, midőn az utolsó vacsora kiosztásakor mondott szavaival: „ez az én testem, ez az én vérem“ tanítványinak jelképesen érté-
sökre adja, hogy vele szellemileg egyesüljenek, mindezekkel csak az emberiség szeretetére kívánja őket buzdítani. Ide megy ki az első keresztények ama kifejezése, hogy ők minden emberben a Krisztust szeretik; itt van magyarázata az apostoli intésnek: „élek nem én, hanem a Krisztus él bennem“. Megfordítva Krisztus is azt mondja „valamit e kicsinyekkel cselekesztek, én velem cselekszitek“ azaz tekintsük minden emberben őt, az ember eszményét s ez által buzduljunk emberszeretetre. Nagy hiba tehát a Krisztus iránti szeretetet, mely oly elevenen élt az első keresztények keblében, csökkenteni, mert ezzel az emberek iránti szeretet is csökken; annak pedig, hogy a Krisztus iránti szeretet napjainkban csakugyan csökkent, oka az, mert jelleme a scholasticusok ferde magyarázatai miatt sok tekintetben elvesztette vonzó erejét; kivéven őt az emberek sorából, bámulatossá lett inkább, mint vonzóvá: mert a legnagyobb erkölcsi hatás, melyet Jézus tehet, főkép abban áll, hogy ő ember volt.

Jollehet a keresztény erkölcsstann egyetlen törvényen: az emberszereten alapszik, gyakorlati alkalmazását tekintve abból mégis a következő három parancs származik: 1-őr igyekezzünk felebarátink természetes szükségait kipótolni, bajaikat, nyomoraikat enyhíteni; 2-or szaporítsuk a ker. egyház tagjait, főleg az elhanyagoltakra, a társadalom alsobb osztályaira legyünk illő tekintettel, s őket a mennyire lehet javítsuk; mi végre kötelességünk az ifjúságot nevelni és neveltetni; mert az ifju lélek legfogékonyabb a szép és jó iránt; kötelelességünk a bűnösök iránt könyörülettel viseltetni; mert a könyörülettel hatni lehet sokszor ott is, hol a törvény szigorja eredménytelen marad; kötelességünk a megátalkodott rosszak, a rút önzők, az álbölcselkedők és a zsarnokok ellen zavunkat bátran felemelni; mert a keresztény vallás nem áll pusz-

tán szenvedőleges erényekből, a mint ezt sokan felmutatni szeretik, s valamint Jézus nemcsak betegeket gyógyított, nemcsak a szükölködőkkel jót tett, s nemcsak a czivódó feleket kibékítette egymással, őket közös eredetökre, testvériségökre emlékeztetvén, hanem ezek mellett éles bírálat alá vette kora hibáit, szokásait, s azokat helyrehozni s javítani igyekezett, különösen pedig a képmutató farizeusok és írástudók ellen élesen kikelt: ugy a kereszténynek is kötelessége a társadalmi, politikai és erkölcsi roszak ellen küzdeni; 3-szor személyes bántalmainkat felejtjük el, legyünk készek a bocsánatra; mert ez a keresztény vallás legjellemzőbb vonása, ez, a mi leginkább megkülönbözteti ennek erkölcsanát a pogányok erkölcsanától, melyben a megbocsátás, ha nem is ismeretlen, épen mint a többi erények gyakorlása nem szoros kötelessége az embernek; ezt bizonyítja a többek közt Sophocles egyik tragodiája, melyben midőn Ulysses, ellenségének, Ajaxnak, halála után ennek tisztességes eltemetéséről gondolkoznék, Agamemnon így szól hozzá: Ugyan hát te szánakozni tudsz meghalt ellenségeden?

Ezeken a parancsokon s az ezekből kifolyó kötelességeken alapszik Krisztus erkölcsana, a mint ezt az „Ecce Homo“ előadja, s mindenekfelett Krisztus hegyi beszédéből kifejti s megvilágosítja; hanem a midőn ezeket követni akarjuk — mond tovább — ne a betűt, hanem a szellemet keressük; ne feledjük, hogy a különös szabályok az idő és kor kívánalmái szerint módosulnak s csak az elvek maradnak meg örökre. Krisztus sem vonta kétségbe a Mózes törvényeinek isteni eredetét, mindazáltal nem késett azokat az előhaladt korszellemevel kibékíteni, a mint ezt a szombatnapról adott magyarázata mutatja. Így kell eljárni a kereszténynek is az új testamentum parancsaival; mert nem ennek betűiben, nem az apostolok tanításaiban, s nem a Krisztus bizonyos körülményekhez alkalmazott rendeletében áll a keresztény törvénye. Azzá tenni azokat, annyi volna, mint visszavetni az egyházat abba a rendszerbe, melyből Jézus ki akarta szabadítani. A keresztény törvény: a Krisztus szelleme, az emberiség szeretetének az a heve, a melyből minden nemes cselekedet származik. A mit e parancsol, egyedül az a keresztény törvény. Ily szellemmel fogva fel az évangélium parancsait, kimondja: hogyha most a tudományok és művelődés előhaladtával a jótétemények gyakorlására több eszköz áll rendelkezésünkre, mint az első keresztényeknek; ha nem csak enyhíteni vagyunk képesek a nyomort, az által, hogy az éhezőnek enni

és a szomjuhozónak inni adunk, hanem a nyomor szülő okait is megorvosolva, az általános jólétet és boldogságot emelhetjük: nem kell keresnünk, ha vajjon az új testamentum rendel-e ezeknek; az eszközöknek használatát, vagy nem, elég ha azokat az emberiség szeretetének szelleme rendel; ha továbbá a kereszténység terjesztésére az első keresztények nem tudtak egyebet tenni, minthogy a pogányoknak prédikáltak s a keresztényeknek jövendöltek, mi a traditio és a szentírás nyügeitől megszabadítva magunkat, használjunk fel minden módot arra, hogy a keresztény szellem győzelmet nyerjen a földön, s a jóért való lelkesültség szent lángja ki ne aludjék az emberiség kebléből; mert a kereszténység vagy lelkesültség, vagy semmi, a nélkül lehet ugyan szeretni az erényt, de nem lehet ellentállani a véteknek; s ha végre a személyes sérelmekért bocsánatadásra is vagyunk kötelezve, ne feledjük, hogy a közügy érdekében fellépni, s ellenségeivel szembeállani tartozunk; ne feledjük, hogy jogainkat s becsületünket meg kell őriznünk, minélfogva a világi törvényszékeket is, mint az igazságszolgáltatás eszközeit, tiszteletben kell tartanunk, a melyekre — igaz — nem lenne szükség, ha Krisztus törvényeit általánosan mindenki bétöltené, de a mig ez nem lesz meg, mig az Isten országaért imádkozni kell, addig a földi országok törvényszékeit sem mellőzhetjük. Krisztus törvényei ezek szerint megszűnnek némely esetekben életszabályokul szolgálni, de azért nem szűnnek meg soha minden tetteinkben a mozgató erő lenni.

Mindezeket összefogva, a mint ezt az „Ecce Homo“ szerzője is megteszi a berekesztésben, az egész mű azt akarja kimutatni: hogy a Krisztus által alapított ker. egyház egy oly egyesület, mely az egész emberiség rokonságára van alapítva, s célja a közjólét előmozdítása, mi végre e társulatnak minden tagja köteles, hogy magán érdekeit a közéi előtt háttérbe szorítsa. E társulatba a tagok a keresztység által ünnepélyesen beavattatnak, céljának megismerésére nevelés által elvezéreltetnek, s ahhoz való tartozását kiki időnként egy közös vendégségben, az urvacsorában való közös részvét által nyilvánítja. Mint minden más együletben és államban a tagok egymás iránti kötelezettségének érzete törvényeket szül: szintugy ez egyesületnek is meg vannak törvényei, melyek minden tagját kötelezik, de ezek a törvények nem írott statutumokon, hanem a tagok keblében lévő erkölcsi érzésen alapulnak; a mely erkölcsi érzés épen azért oda finomitandó, hogy minden esetben meg-

mondja az embernek, mit kell cselekednie. A ker. egyházban tehát minden az erkölcsi érzésre van fektetve, ez jelöli meg a követhető irányt, ez cselekszi, hogy az ember kötelességeit nem azért teljesíti, hogy érettök embertársai részéről dicséretet és elismerést vivjon ki magának, hanem azért, mert azzal tartozik a köznek, melynek jólétét előmozdítani el van kötelezve. Ezt az erkölcsi érzést, mely ennél fogva a hajlamnak a kötelezettséggel való teljes összhangzásában áll, Krisztus és az ő apostoli szentségnek nevezték, s minthogy enélkül senki sem lehet igaz tagja Krisztus társaságának, a kereszténynek minden igyekezetét rá kell fordítani, hogy ezt az erkölcsi érzést az emberszeretet törvényének szüntelen szem előtt tartása s e mellett való lelkesültsége, valamint főleg a Krisztus élete és példája követése által sajátjává tegye. —

Ime rövid kivonatja az „Ecce Homo“nak, ez elhírhedt könyvnek, melyről Mr. Bayne 1) azt mondja, hogy „ez egy becses járulék ahoz a pozitív és alkotó vallásos irodalomhoz, mely által lassan, de biztosan tétetik le a jövő egyház alapja;“ egy más ismertető pedig így nyilatkozik: „Ha csak futólag olvassa is az ember e könyvet, lehetetlen letennie a nélkül, hogy vallásos felvilágosodást ne nyerjen belőle, hogy bensőbb rokonságba ne érezze magát Krisztussal, hogy inkább ne bámulja az ő bölcsességét és jóságát, s hogy jobban ne lelkesüljön az egész emberi nem iránt való testvériességre.“ 2) Igen természetes, hogy egy rövid kivonat, melyben az ember csak az alapvonásokat igyekszik összeállítani, a nélkül, hogy részletezésekre, ez vagy amaz állítás bebizonyítására az író által használt meggyőző indokok tárgyalásába ereszkednék: épen mint egy szép táj vászonra vetett körrajza, melyen még hiányzik a festő művészi ecsetelése, távolról sem teheti meg azt a hatást, mit a mű maga tesz; annyit azonban — remélem — e kivonattal is sikerült kimutatnom, hogy az „Ecce Homo“ nem ok nélkül keltett maga iránt oly nagy figyelmet, hogy az az egyházirodalom ez ágában kitünő mű, s szerzője, bár ki legyen, nem felületes képzettségű, hanem a bölcslem és erkölcs-tan elveivel tisztában levő, a szentírás mélységei fellett magát biztonságban érző, s a mi legfőbb, bámulásra méltó alkotó szellemmel bíró egyéniség, ki megküzdött korunk egyik legnehezebb kérdésével, behatolt Krisztus életének vezérelveibe s lelkesítő szellemébe,

1) A „Fortnightly Review“ 1866 jun. számában. — 2) Az „Inquirer“ 1866 mart 3-i számában.

s ezeket oly mesterileg állította össze, hogy míg műve egyfelől a világosság után sovárgó értelemnek is méltó táplálékot nyújt, másfelől a Jézus személyéhez még mindig vallásos melegséggel vonzó sziv sem botránkozhatik meg benne. S ebben áll — meggyőződésem szerint — más hasonnemű művek feletti előnye; a minnek ötletéből nem tehetem, hogy a Renan és Strauss műveikre egy kis észrevételt ne tegyek.

Azon könyvek között ugyanis, melyek közelebről a Krisztus életére és munkáira vonatkozólag megjelentek, nálunk alkalmasint legismeretesebbek a francziák közül a Renan é, ¹⁾ a németek közül a Strauss é; ²⁾ amaz nyelvünkön is megjelenvén nagy terjedést nyert; ennek lefordítása szintén kilátásba volt helyezve, de alkalmasint az előfizetők hiánya miatt, min annyi nemes vállalat hajótörést szokott szenvedni, még eddig nem teljesült; azonban Strauss még 1835-ből elhiresedvén hasonczimű munkájáról, a közfigyelmet, s így a magyar olvasó közönségét sem kerülte ki. Nem lehet kétségbe vonni, hogy mind Renannak, mind Straussnak megvannak saját érdemeik. Renan azzal a könnyű előadással, ragyogó és hódító irmodorral, melyben a francziák annyira kitűnnek, olvasó közönséget teremtett egy oly tárgynak, melyről előbb azt hívék, hogy csak a szaktudosoknak való, s ezzel a vakon hívő tömeget is gondolkozásra ébresztette. Strauss kimutatta, mily nagyszerű vívmányokat tett az újabb itészet a theologia mezején, mily sok hitelre nem méltó tudositás van a szent könyvben, s mennyit kell buvárkodnia annak, ki az igazsághoz hozzá akar jutni; de míg amaz szabad vizsgálódásainak eredménye s a kereszténységben meggyökeredzett hit tiszteletben tartani akarása közt ingadozva, önmagával sokszor ellenmondásba jő, s ezáltal Krisztus személyét szinte nevetségessé, történetét érthetlenné teszi, ez tulmerészségében oly következtetésekre engedi magát ragadtatni, a melyeket legkevésbé várhatni olyan embertől, mint Strauss, ki maga legjobban tudja, mily sik mezőn áll az, ki a Krisztus történetével tisztába akar jőni, s a melyek — bármily tisztelettel hódolunk is az ő mély tudományosságának s az igazság felderítésére törekvő buzgalmának — műve olvasása után mégis bizonyos hidegséget hagynak hátra magok után lelkünkben.

Renan — például — Jézus készülségét tárgyalván, (III. fej.)

1) Vie de Jésus par Ernest Renan. 1863. — 2) Strauss F. D. Das Leben Jesu für das deutsche Volk bearbeitet. 1864.

miután majd minden ismeretet megtagad tőle, s még azt sem tartja valószínűnek, hogy görögül tudott, vagy hogy a judaizmus keblében nyilvánuló, s az ővével párhuzamos törekvéseket ismerte volna, végre „egy fiatal paraszthoz hasonlítja, ki a világot a gyermetegség prizmáján át tekintette“; később pedig (XIV. fej.) midőn felhozza a samariai asszonyhoz intézett szavait, mely szerint az Isten imádása nincs valamely helyhez kötve, mert az igaz imádók Istent lélekben és igazságban imádják, így szól: „midőn Jézus e szavakat kimondá, ő valóban Isten fia volt. Ő megalapítá a tiszta és hazátlan vallást, melyet vallani fognak az emelkedettebb lelkek az időknek végéig.“ Egy helyt (XIX. fej.) az Isten országa meletti lelkesülségéről szólván, miután sok tetteit nem tudja felfogni és ki-magyarázni, azt mondja, hogy Jézus „eszelős“ „megzavarodott elméjü“ volt; azután pedig (XXVIII. fej.) így nyilatkozik: „az első keresztény nemzedék hite, lelkesedése és állhatatossága csak úgy érthetők meg, ha a mozgalom eredeti okául óriás nagyságu embert képzelünk.“ Ugyanott, hol Jézus lelkesülségét írja le, mondja tovább, „hogy Jézus előtt minden elenyészett, a mi nem volt Isten országába való, ha úgy lehet mondani, ő egészen kívül állt a természetben; a család, a haza, a barátság nem birtak előtte többé semmi jelentéssel“ s mégis midőn Jézus életéből az utolsó hét történetét beszéli el (XXIII. fej.) azt mondja: „hogy a félelem és habozás erőt vévén rajta, talán visszaemlékezett Galilea tiszta forrásaira, hol ő magát megfrissithette, a fiatal leányokra, kiknek szeretetét megnyerhette volna“ satb. Jeruzsálemi fogadtatásáról (XXII. fej.) azt mondja, hogy „Jézust ott számba sem vették, s ez az érdeklétlenség őt boszautotta“ mindjárt azután (XXIII. fej.) így szól: „Jézus diadalmenete Jéruzsálemben ismét fellázította a tanácsot, s az ő megöletése ki lön mondva; mert Jézus népszerű volt, féltek a lázadástól.“ A bevezetésben a Jézus életiratát tárgyazo évangéliomra nézve azt mondja, „hogy azokat a szent lélegendákhoz lehet hasonlítani, melyekben a történeti igazság és szándék, hogy az erénynek egy példányképe állittassék elé, különböző fokon egyesítve van; miután a halál az embert egészen hibátlanná teszi azok előtt, a kik őt szerették;“ műve végén pedig (XXVIII. fej.) egész lelkesülséggel így kiált fel: „ne mondjuk többé, hogy a ker. egyház alapításának dicsősége az első keresztényeket illeti, és nem azt, kit a monda istenített. Nagyon távol attól, hogy Jézus tanítványtól teremtettet volna, Jézus mindenekben felsőbbnek tünik fel tanit-

ványinál.“ Avagy mindezek — s pedig ilyeneket még sokat lehetne felhozni a Renan Jézus életéből — nem ellenmondások-e? Hogy egy fiatal paraszthoz hasonló ember alapítsa meg az emelkedettebb lelkek vallását, hogy az eszelős Jézus egyszersmind óriás nagyságu szellem legyen; hogy a ki saját eszméibe annyira el volt merülve, hogy mintegy a földtől megválva élt, ottan-ottan mégis nagyon is földi dolgokon jártassa fejét: lehet-e ezeket érteni? össze lehet-e ezeket egymással egyeztetni? És miként állhat meg egymás mellett az, hogy a mit a légendaszerű evangéliomok Jézusról mondanak, csak az ő dicsőségére és nagyítására vannak számítva, tehát alap-talanok, s mégis ezekkel sincs Jézus eléggé kiemelve; az ő tettei, bár többet tulajdonítanak neki, mint a mennyit tett, még sincsenek illően méltányolva. Valóban, ily ellenmondások között elferdül Jézus képe, s nekem úgy tetszik, hogy Renan magára is kimondta az ítéletet, midőn egy helyt (XXVIII. fej.) így ír: „Magok az evangélisták, kiktől örököltük Jézus képét, oly annyira alatta állanak annak, kiről szólnak, hogy minduntalan eltorzítják, nem lévén képesek az ő magasságáig felemelkedni. Irataik telve hibákkal és ellenmondásokkal. Minden soron érezzük az isteni szépség szavait, szerkesztve olyanok által, kik őt nem értik, és kik saját eszméikkel helyettesítik azt, mit csak félig fognak fel. Mindezeket egybevéve Jézus jellemét életirói nem hogy szépítették volna, sőt inkább levontak belőle.“

Strausst nem lehet ily ellenmondásokkal vádolni; ellenkezőleg, művét a legszigorubb következetesség jellemzi. Gondolatai tiszták, világosok, azokat sem félelemből he nem burkolja, sem a népszerűség hajhászása tekintetéből meg nem czukrozza; vizsgálódásainak eredménye érthető; ő mindenütt Strauss, a száraz történetvizsgáló s megvesztegethetetlen ítéző, ki előtt egyéb semmi sem áll, mint az igazság. Azonban abból, hogy valaki az igazságot keresi még nem következik, hogy azt meg is találta. Strauss — úgy látszik — e kettő közt nem tesz különbséget, s elbizakodottságában olyanokat állít, a miknek igazságát a meggyőződésig ő maga sem volna képes bebizonyítani, s a mik az ő „Jézus életét“ hideggé, — hogy ne mondjam — visszataszítóvá teszik. Avagy nem visszataszító-e a gondolat, hogy Jézusnak nincsenek történetileg megállítható tettei? pedig a Strauss vizsgálódásai ide mennek ki; ő az evangéliomi tudósításokat csaknem mind a mythusok közé sorozza, s a Jézus jeruzsálemi útján és halálán kívül egyéb tettei-

ről azt mondja: hogy „azok részint bizonyosan nem történtek meg, részint bizonytalan, hogy megtörténtek-e, s csak igen kevés részben áll kétségen kívül, hogy megtörténtek;“ (624 l.) szerinte „a zsidó tévely és babona, s hozzá az alexandriai rajongás sötét köde annyira elborítja Jézus alakját, hogy az embernek is alig felismerhető“ (623 l.); mi csaknem egyre megy ki a történeti Jézus megtagadásával. Hogy a történeti és eszményi Jézus közt az evangéliumi tudósítások után nehéz elhuzni a válaszfalat, ezt kénytelen megismerni mindenki, a ki megpróbálta magának valaha képet alkotni az ő személyéről; de a mily hiba egyfelől azon igyekezni, hogy az első életíróknak Jézusra vonatkozó minden, gyakran egymással homlokegyenest ellenkező, tudósításait is okvetlen rá erőszakoljuk Jézusra: ép oly hiba másfelől azt állítani, hogy azokban a tudósításokban semmi sincs hitelre méltó, hogy közel két ezer év óta a kereszténység hite, reménye és szeretete Jézus iránt nem egyéb csalódásnál. Szóval mint a Renan, úgy a Strauss Jézus életében is hiányzik valami, az a keresztényi szellem, a mi egyedül képes rokonérzelmet költeni fel az olvasó keblében. Mindkető csupán a kritika számító modorában, s nem egy tanítvány meleg s rokonszenvező hajlamával és odaadásával vizsgálódik, ítélt és ír, ez pedig nélkülözhetetlen feltétel arra, hogy az ember a kereszténység s annak alapítója történetével összekötött kérdéseket helyesen tárgyalhassa. A ki a Krisztus életét úgy írja le, hogy őt tanítványa s az őt körülölelő vallásos légkörön kívül állítja, s róla és munkája felett az ő helyzetének kellő felfogása, s rokonérzelmes méltatása nélkül hoz ítéletet, úgy jár, mint a ki például egy nagy festőnek életét és jellemét akarná leírni oly szempontból, mely a művészet körén kívül esik, vagy a ki egy költőnek adná életrajzát minden költői érzék nélkül. Renan és Strauss ily forma hibát követtek el, s ha műveikkel hódítottak is, győzelmük csak pillanatnyi; mert végre is az ember nem a rontásban, hanem az építésben gyönyörködik; az embernek kell valami pozitív, s ők jóformán csak a negatio terén maradtak, igyekezetüket főleg annak kimutatására fordítván, hogy a Krisztusról való kereszténytan az előhaladt kor értelmi felvilágosodása mellett már meg nem állhat, hogy az ő természet feletti születéséről, istenségéről, csodatételeiről, feltámadásáról s menybemeneteléről való hitet többé nem lehet úgy tekinteni, mint az idvesség megnyerésére nélkülözhetetlen eszközt.

Az „Ecce Homo“ szerzője úgy látszik másképen tette fel magának a megfejtendő kérdést, mint Renan és Strauss, midőn Jézus életének megírásához kezdett. Ő ugyanis nem arra fektette a fősúlyt, hogy mi nem tartózik Jézus életéhez, hanem arra, hogy mi tartózik ahhoz, s a helyett hogy Jézus természetfeletti születésének, feltámadásának s más ezekhez hasonló kérdéseknek tárgyalásába ereszkednék, — a miknek valótlanágát bizonyítani talán ép oly felesleges munka, mint az ellenkezőért kardoskodni; mert azokat a keresztények vagy hiszik, vagy nem hiszik; a kik hiszik, azok e hitről alkalmasint sem a Renan ékes szóllásáért, sem a Strauss okoskodásáért le nem mondanak, a kik pedig nem hiszik, azoknak az ők felvilágosításukra nem nagy szükségök van — az „Ecce Homo“ Jézust mint történeti személyt, mint embert fogja fel, tehát — mondhatni — ott kezdi életiratát, a hol a többiek végzik, s nem azt mutatja ki, hogy mit nem tett Jézus, hanem azt, hogy mit tett, hogy ő azon mozgalmak alapján, melyek már ker. Jánossal feltűntek, egy fontos tervet tüzött maga eleibe, t: i: egy társaság alapítását, melynek célja szentebb minden más társulaténál; mert míg ezek rendszeren csak az egyesek érdekét tartják szem előtt, abban minden ember érdeke egyesítve van; hogy Jézus e tervét a ker. egyház megalapulása által elérte; a törvényekkel pedig, melyeket ő a keresztény társaság számára, ugyszólva, életében irt le, kimutatta az irányt, mely felé haladva az Isten országa e földön valósulva lesz. Igaz, hogy e felfogás nem új, sőt a dolgot elemezve, végre az egyház tanítása is ide megy ki, csak hogy az „Ecce Homo“ az új szellem világát derítette rá, érthetővé tette, a mi elébb érthetetlen volt, s kitisztította azt, a mi a sok hozzátétel, félremagyarázás vagy ámitni akarás miatt már-már elvesztette vonzó alakját. Az „Ecce Homo“ a Jézus életirói által általánosan elismert tényt, hogy Jézus magát királynak, messiásnak s csodatevő személynek tartotta, egészen másképen fejt meg, mint Renan és Strauss, vagy az egyház; a miben ezek egyfelől nevetségest és érthetlent, másfelől valami rendkívülit, a természet és történet törvényein kívül eső dolgot látnak, azt az „Ecce Homo“ összhangzásba hozza mind a Jézus személyével, mind a történet rendes folyamával, s azokból oly következtetéseket von ki, a melyeknek ellentmondani nem lehet; mindenek felett Jézus erkölcsanát hegyi beszéde alapján oly megragadóan tárgyalja, s a betűk és kifejezések helyett mindenütt a szellemet keresve, azt oly találóan alkalmazza a házi

és polgári, a családi és társadalmi kötelességek megértésére, hogy az ember a keresztény vallásról egészen más fogalmat nyer, mint a minőt a hitvallások szoktak adni, s az is, a kiben netalán az egyház dogmái a vallásos érzést kihütötték, Jézusnak az „Ecce Homo“ban előadott erkölcsstanát olvasva, újra melegülni érzi szívét. S vajjon nem ez-e az egy szükséges dolog, a mely után a kereszténység sohajtozik? Innen igen helyesnek találok egy francia nőnek, Mary Meynieu-nek észrevételét, ki az „Ecce Homo“t ismeretve a többek közt így ír: „Honnan lehet kimagyarázni e könyv jó hatását s rövid időközönként ért számos kiadását? Vajjon nem abból-e, mert jól vagyunk már lakva a dogmatismussal, a scholasticus czivódásokkal, a homályos textusok szörszálhasogató magyarázatával, a Krisztus kettős természete, a részszerinti vagy teljes ihletés, s minden tudós vitatkozások felett tartatni szokott metaphysikai értekezésekkel, a melyek veszekedésé, gyűlölséggé s kölcsönös kizárássá fajulnak; mivel kevésbé kívánjuk tudni ma azt, hogy a zsidókhöz irt levelet Pál-e, Apollos-e, vagy egy ismeretlen irta, mint azt, hogy a benne foglalt tanításoknak minő hasznát vehetjük? Vajjon nem abból-e, mivel érezzük, hogy például a parázna nőről való elbeszélés, mely oly drámai s oly üdvös hatásu, ha szinte nem egyéb is közbeszúrásnál, még sem veszít valódiságából, a mi lelkünkre gyakorolni szokott hatásából? mivel ránk nézve közönyös kérdés az, hogy amaz örökre emlékezetes beszéd a hegyen volt-e mondva, mint Máté állítja, vagy a térségen, mint Lukács adja elé, vagy hogy azt a mesternek különböző tanításaiból tömörítették össze, a mint erre a feltevésre alkalmat szolgáltat a más két evangélistának e tárgyról való hallgatása, elég hogy mi figyelemmel hallgatjuk ez isteni szózatot, a mely annyi időn át visszhangzott? Igen, mi jól vagyunk lakva a theologusok Krisztussával, a középkor kereszténységével, és a vitatkozás a kereszttség hatása, az együtt vagy előre működő kegyelem felől, mint a táborhegyi fényesség természetéről való, egyaránt haszontalannak kezd feltűnni előttünk. A mit mi kérünk, az a mit a haldokló költő kért: világosság, mégis világosság! De oly világosság, mely az értelmet tisztítja s a szívet melegíti. Mi nem fordulunk el megvetéssel a vitzől, melynek tisztaságát az emberek megzavarták, hogy egy jó szerencsére abba vessük magunkat, a melynek csak felületét hozza mozgásba ez égi lehellet. Imé miért olvassuk kíváncsisággal e nyugodt és egyszerű könyvet, a mely a nélkül, hogy szol-

gailag ragaszkodnék az evangéliom ilyen vagy amolyan elkülönített helyéhez, a synopticusok általános tartalmához ragaszkodik s a nélkül, hogy akár a pápával vagy a reformátorokkal, akár a conciliumokkal vagy a zsinatokkal, akár a bullákkal vagy a hitvallásokkal foglalkoznék, abban keresi, hogy mi volt Krisztus, mi az ő tudománya, s mi az ő munkája.“¹⁾

A francia nőnek im e valóban bámulásra méltó szakismere- tet s szép felfogást visszatükröző észrevételében némileg az alap is ki van mutatva, melyen az „Ecce Homo“ nyugszik: t: i: a synopticusok. A szerző maga erről hallgat, s ez oldalról támadták meg ellenei leginkább, szemére vetvén, hogy az evangéliomokat nem vette bíráló alá, s nem mutatta meg, hogy kik, mikor és hol irták azokat; továbbá, hogy minő ismerettel birtak az írók s mennyire hitelesek sat. ?, A mit az „Ecce Homo“ szerzője tett — mond egyik leghevesebb megtámadója a műnek — nem egyéb mint ez: felvette a három első evangéliomot mint három független elbeszélést a Jézus életéről, a melyeket szem- és fültanuk irtak, a kiknek állításai mindenestre, mint igazak elfogadhatók, s ezeknek szavait összeköttetésbe hozván egy sereg dologgal, melyeket ő képzeletében teremtett, Jézus Krisztusnak egy képet teremtett, s ezt ő az ő élete és munkája átnézetének nevezi.“²⁾ Hogy az „Ecce Homo“ szerzője a Jézus élete megírásához használt forrásokról nem ad számot, ez igaz, de ebből nem lehet azt következtetni, hogy mindazokról magával sem vetett számot, mielőtt művéhez fogott volna, sőt a figyelmes olvasó előtt tisztán látszik a vezérelv, melyet követ, s mely abból áll, hogy az evangéliomnak csak azon részeiből állítja össze művét, a melyekben öszhangzanak, a többi eket, melyekben az evangéliom írói egymástól különböznek, mint nem hiteleseket, nem használja. Erre vonatkozólag ő maga így nyilatkozik az ötödik kiadáshoz irt előszavában: „Ő négy írot tartott szem előtt, kik közelében lévén az eseményeknek, a melyekről beszélnek, s a melyekről magoknak felvilágosítást szerezhettek, a történeti tanubizonyosságok jobb osztályához tartoznak, de a kiknek hitelessége a kritikusok által erősen meg van ingatva, egyfelől azért, mert egymással nem egyeznek meg mindenben, másfelől azért, mert az általok előadott történetben benső valószínűtlenség van. Az ő célja nem az volt, hogy e négy íróból Krisztus életéről kivona-

1) Le Disciple de Jésus Christ 1866. aug. 15-ki sz. — 2) A „Frazer's Magazin“ 1866 jun. sz.

tot készítsen, nem is az, hogy mindent megtaláljon, a mit róla tudni lehet, hanem hogy az ő általános jelleméről és törekvése céljáról oly elemi felfogást alkosson, a milyent lehet az elnyűtt kritikai kérdések mellőzésével. Az adatokban találtató különbségek az írók függetlenségének bizonyos fokát mutatják, s ennél fogva bizonyításul szolgálnak arra, a miben összhangzanak, különösen a negyedik evangéliomnak a más háromtól való rendkívüli különbözése mind hangjára, mind magára a tárgyra nézve, erős bizonyításul vehető azon állítások igazolására nézve, a melyek a három evangéliom mellett a negyedikben is megtalálhatók.“ Az író e szerint a bizonyosság alapját a tanuk összhangzó tudósításaiban vélte feltalálhatni, ezekből állította össze Krisztus életét és munkáit, s ha a fennebbi vád szerint képzelő tehetségét is igénybe vette, nem jogosan cselekedte-e? avagy meglehet-e irni Krisztus életét a képzelő tehetség egy bizonyos mértéke nélkül? Hiszen az evangélisták rövid és töredezett írásaiban, melyek talán épen azért ilyenek, hogy ne legyünk a betű rabszolgái, nem birjuk a Krisztusnak teljes életiratát, csak az anyagot, melyből egyik életíró úgy mint a másik a történeti képzelődés segítségével teremt vagy egy nevetséges törpét, vagy egy tiszteletre méltó alakot. Az „Eccce Homo“ szerzője ez utolsót tette; az ő művében testté lett az ige, melyet a nagy hirű s egyik tanár-társától „decus patriae et universitatis“ czimmal megtisztelt holland theologus, Opzomer, mondott ki, midőn egy leczkáját megnyitó beszédben a Renan Jézus életét bírálva, így szólott: „Ha a kereszténység szellemét ott érezzük, hol az Isten iránti szeretet a felebaráti szeretetben nyilvánul, hol mindent felkeresnek, mi tiszta és szeretetre méltó, minden jól hangzik, mi az ember életét szebbé, szerencsésebbé, jobbá teheti: akkor a Krisztus szelleme az igazi vallás, az igazi erény szelleme; akkor az volt Jézus célja, hogy az erkölcsi és vallásos életet az emberben fölébreszse, a sziv érzelmeit megtisztítsa, a menyet a földre hozza, s az Isten országát az emberek közt megalapítsa. Akkor Jézus nem mint ábrándozó, nem mint az élet legszebb és legnemesebb élveinek és viszonyainak szétrombolója áll előttünk, hanem mint egy fenkölt szellemű ember, kiből egy a világot tökélyesítő erő áradott szét, és ki először biztosított győzelmet azon meggyőződésnek, hogy az egy Isten mindenek atyja s az emberek mindnyájan testvérek.“¹⁾ Ennek alapján nem titkol-

1) Prot. egy. és isk. lapok 1865-ik évi 22. sz.

hatom el azt az ohajtásom: vajha az „Ecce Homo“ egy magyar fordítót és kiadót kapna, s vajha a második kötet, melyet a szerző előszavában kilátásba helyezett, s a melynek tárgya: „Krisztus, mint az új theologia és vallás teremtője“ lesz, mentől hamarabb megjelenne, annyival inkább, mert bármennyire akarta is e művében kikerülni a theologiai kérdéseket, a csudákról való taut nem került ki, ezeket mint megtörtént dolgokat úgy tekintti, sőt azokra nagy súlyt látszik fektetni; a csuda fogalmának magyarozatát azonban más theologiai kérdésekkel együtt a második kötetre halasztotta, s hogy ennek magyarozata nem fog ellenkezni szabad irányu eszméivel, melyek szerint az évángéliom parancsait is részben elavultaknak, részben a kor kivánalmi s az emberiség miveltségének szükségeikhez képest módosítandóknak s tovább fejlesztendőknak tartja, ezt sejteni lehet abból, hogy a Jézus kereszttelésénél előfordult csudákat megemlítvén azt mondja: „Egy galamb megjelenésében nincs semmi csudálatos dolog, s a menydörgésből könnyen szavakat rak össze a felhevült ember, ki megszokta a menydörgést Isten szavának tekinteni“ (10. l)

S ezzel már le is tehetném a tollat kezemből, ha nem érezném, hogy mily gyenge az ismertetés magához, a műhöz képest, ha nem kellene attól félnem, hogy a midőn egy emberi szellem remekét töredékekben bemutattam, talán a legfényesebb vonásokat törtem össze benne. E hibámat ugyan már jóvá nem tehetem, de olvasóimat talán kibékíthetem a fáradságért, ha végül egy pár levelet hű fordításban közlök az „Ecce Homo“ záradékából.

„Jelenleg bevégezvén tárgyunkat“ — írja az „Ecce Homo“ szerzője — vessünk egy pillantást a Krisztus által végrehajtott mű nagyszerűségére s annak általunk kinyomozni czélzott természetére. Ezt két különböző oldalról tekinthetjük. Elsőben, mint egy szemléleti művet, a melyet több régi bölcsnek azon törekvésével hasonlíthatunk össze, mely szerint ezek magoknak egy olyan társulatot gondoltak ki, a mely igazságosabb és tisztább elveken alapuljon, mit a körülök levő államok. Plátó is tett hasonló kísérletet, és egy későbbi bölcsész azon a ponton volt, hogy az ő gondolatait valósítsa egy tényleg felállítandó platonopolis által. Az Isten országa, az új Jeruzsálem, melyet Krisztus alapított, hasonló volt ehez a szemléleti államhoz. Ő azon fő elvekre támaszkodva, a melyek minden polgári társaságnak alapul szolgálnak, a nélkül, hogy kedvező körülmények vagy királyi engedély után várakoznék, egy oly társulat

létesítését vette tervbe, a mely nem csak hogy nem volt meghatározott helyhez kötve, sőt minden ilyen korlátoztatást visszautasított. Egyike volt ez azoknak a merész képzelődéseknek, a melyekre a bölcseket általánosan kicsapongani engedjük tanulmányaik között, nem azért, mintha azokat csak egy perczre is valósíthatóknak gondolnók, hanem mivel azok hasznos értelmi gyakorlások az ifjúság számára és mivel betöltvén velök a papirost, közülök oly határozott intések válhatnak ki, a melyeket valamely gyakorlati ember képes lesz lassankint felhasználni a már létező állam szervezetébe. Hogy az ilyen tervezetekből több gyakorlati hasznot lehessen huzni, ezt mindazok a gyakorlati államférfiak, a kik valaha éltek, lehetetlennek nyilvánítanák. Ezek ennél fogva jobban tudják másoknál, mily kevés bölcsességgel kormányoztatik a világ. Az intézmények egész szerkezetét úgy tekintik, mint az emberek világos, egyetemes és érzéki tulajdonainak és a külső állapotok ellenállhatatlan kényszerűségének kinyomatát. Azt hiszik, hogy a legnagyobb részt illetőleg az egyesek bölcsessége semmit sem tehet egyebet, mint-hogy kilesse ezen okok működését, a nyilatkozó szenvedélyeket hasznára fordítsa, s néha elfogadja azt a módot, a mi a mellett, hogy bizonyosan jó, egyszersmind népszerű is. Előttök minden oly általános tervezet, mely az első elvekre hivatkozik, s e mellett az emberektől áldozatot kíván, a dolog természeténél fogva gyakorlatiatlannak tetszik. Ennyiben tehát Krisztus tervezete is szemléleti volt.

Mi nem hasonlítjuk össze a Plátó köztársaságát az áthenei, vagy római köztársaságokkal, mert bár mily érdekes lehetett is az előbbi a papirosan, valóságga soha sem lett. Lehet, hogy az nagyon tökéletes volt, de Athene és Róma több volt, mert létezett. A Krisztus szemléleti társulatát azonban össze lehet hasonlítani a világon létező társulatokkal szintugy, mint a bölcsészekével; mert bármily lehetetlennek látszsek is az első elveken kifejtett társulatnak illetén szemlélete, az nagy mértékben valósított. Ez a társulat ott áll más államok mellett és között a történelemben, össze van kötve azokkal, s mégis el van különítve tőlök. S habár szerkezete annyira eszményi és bölcselmi, nem kevésbé szilárd, mint azok az államok, a melyek a családi és nemzeti viszonyokon, vagy az önvédelem és közlekedés szükségességén alapulnak. Nem kevésbé szilárd, s bizonyosan több életerővel bíró. Ez a társulat már rég túlélte mindazokat az államokat, a melyek alapulá-

sakor léteztek; több polgára van, mint bár mely más államnak. Költséges hadseregek segedelme nélkül fennáll, mert nem esetlegesen szövetségen vagy physicali erőn, hanem benső halhatatlanságon nyugszik; a régi civilizáció ellenségeskedésével, a középkor miveletlenségének vadságával szemben fentartotta magát, és a mostani általános közvélemény alatt oly biztosságban van, hogy azon részei is leronthatatlanoknak látszanak, a melyek halálra volnának érdemek. E társulat a politikai tudományokhoz egy új fejezetet adott, csaknem mindazon változásokon keresztülment, a melyeken egy állam keresztülmehet; volt democráciai és aristocráciai formája, nem hiányzott a törekvés alkotmányos birodalomná tenni, és a történelem által feljegyzett zsarnokság is a legnagyobb mértékben szerepelt benne.

Az új Jéruzsálem eszerint épen úgy nem került ki a megromlottságot, mint az ő. Amaz első keresztény költő, ki ezt az új Jéruzsálemet zavartalan tisztaságban látta leszállani „az égből Istentől“, mint a költők szoktak, egy eszményt látott; azt az eszményt, a mely talán egy kis időre csaknem valósítva volt, és a mely ismét valósítva lehet. De a mit mi magunk után a történelemben, és magunk körül a világban látunk, meg kell vallani, hogy nem hasonló „az ő férjéért felékesített menyasszonyhoz“. Látunk valamit, a mi bámulásra méltó, és sokat a mi nagy, de nem látjuk a szüzsies tisztaságnak ezt a fényét. A menyasszonyi öltözet el van viselve, és a myrthus koszoru elhalványult. Először a kipusztulni indult babonák redvessége, azután a barbar szokások, azután az észnek túlbecsülése, mely a rendszert és czivódást előbbre teszi a testvériségnél, a kereszténységet a teoriákkal ismeretlenné teszi, s azt egy nyegle bölcsészetévé idomítja, a mely vakon törekszik minden tudomány előhaladásának feltartoztatására — mindezek a tévedések az egyházat hosszú élete egymást követő szakjaiban megmérgezték, s az egyesek számos új és félszeg hibái kegyvesztésbe juttatták. A hitvallás, a mely az emberi természetet gazdagítja és szélesbíti, egyszersmind nagyobb bűnökre is képessé teszi az embereket; a bensőbb szentségbe befogadva, nagyobb szentségtörési kísérteteknek vannak kitétetve; új kötelességek érzésére buzdíttatván, néha a régiek iránti egyszerű tiszteletet is elvesztik; szentek, a kik a kísértések legfinomabb nemének is ellentálltak, néha minden küzdelem nélkül engedtek a legközönségesebb kísérteteknek; a hypocrisis tiszser elméesebb és jobban felfegyverkezett lett a szineskedésekkel; egy szóval, az emberi

természet kikerülhetetlenül fejlődött hátrafelé épen úgy, mint előfelé, és ha a keresztény korszakokat a pogányokkal hasonlítjuk össze, úgy találjuk, hogy jobbak is rosszabbak is amazoknál, s kérdésbe lehet tenni, hogy vajjon az emberiség általában csakugyan nyert-e valamit?

Azonban e kérdés mégis helytelen. Mit használ a felnőtt embernek gyermekkoráért bánkodni, s töprenkedni a felett, hogy az értelem és tapasztalat csekély elégtétel azért a gondtalan boldogságért, mely gyermeki tudatlanságával volt összekötve? A természet törvénye volt, hogy férfivá legyen, és ha a gyermekkor bölcsesség nélkül boldog lehet is, azért az esztelen és babonákban élő ember nem remélhet magának hasonló boldogságot. A kik „a vén Proteust a tengerből kikelni“ látták, lettek légyen kevésbé boldogok, vagy boldogabbak mint mi, mi semmi esetre sem lehetnénk boldogabbak, ha őt látnók. De a keresztény egyház győzelme az, hogy létezik, hogy a legmerészebb minden szemléleti ábrándok között, nem csak nem találatott gyakorlatiatlannak, hanem teljesedésbe vétetett, és a midőn teljesedésbe vétetett, nem csak egy néhány kiválasztott lélekre szorítkozott, hanem a földnek egy nagy részén elterjedett, és a midőn így elterjedett, nem csak egy-két emberkort ért, hanem eltartott két ezer évig is, és a két ezer év végén is nem csak úgy áll, mint egy hajóomladék, a melyet a mult kedvelőinek türelme óv meg a pusztulástól, hanem mint egy oly intézmény, a melyben még elég életerő és képesség van arra, hogy az új körülményekhez alkalmazkodjék, s végre, mindazon változások után is, a melyeken keresztül megy, látható marad egy dolog: az alapító nagy és kiolthatatlan szelleme.

Ebben és nem a visszaélésektől való megoltalmazásban áll a kereszténység isteni hatalma, s nem is valamely tökéletességben vagy mindent-kielégítésben. Közös hibája a keresztényeknek úgy tüntetni fel hitőket, mintha egyedül ez volna becsülésre méltó, és mintha ez ennél fogva mindent magában foglalna, a mire az embernek szüksége lehet, vagy a mit kívánhatunk. Pedig ez csak egyike a számos kijelentéseknek, s magára nagyon is elégtelen az ember boldogságára. Sokan azon emberek közül, a kikben a keresztény szellem a legerősebb volt, emberi nemünk legnyomorultabbjai közé tartoztak; sok nemzet mélyen belemerült ebbe, s nem jutott általa boldogságra és hatalomra, csak vigasztalást huzott belőle magának alásülyedésében. A boldogságra e mellett szükség van még némely

természeti dologra: testi egészségre és erélyességre, szükség van okosságra, a természeti tények és források ismeretére. Hogy jóllétünköt a természeti dolgok felhasználása által előmozdítsuk, erre különösen most a mi napjainkban egy más nagy kijelentést kaptunk. Mi a tudomány áldott világosságában élünk, azon világosságban, a mely még távol van ugyan a maga délkörétől, mindazáltal naponta sok sötét babonát, sok gyávaságot elűz az emberi lélekről. Ez a két kijelentés egymás mellé tartozik. Azok a pontok, a melyek összeütközésben állítatnak lenni, nem tartoznak jelen tárgyalásunkhoz, azok a keresztény egyháznak nem erkölcs-, hanem hittana körébe vágnak. Az erkölcsi kijelentésről, a melyet vizsgáltunk, soha sem állították az emberek, hogy a tudománnyal ellentétben lenne. Mindkettő igaz és mindkettő lényeges az emberiném boldogságára. Lehet, hogy a mióta a tudomány módszerei megjavítottak s annak biztos haladása megkezdődött, kevésbé volt kitétetve hibáknak és tévedéseknek, mint a kereszténység, és valaminthogy a tudománynak ezen módszerei főleg korunk vívmányai közé tartoznak, a mi kötelességünk azok felett különös buzgósággal örködni, igényeit előtérbe állítani, és azokkal, a kik a kereszténységgel megelégedve a tudományt megvetik, úgy bánni, mint Krisztus bánt a világosság ellenségeivel, azokkal, a kik az ő idejében az ismeretek kulcsait félrevetették. Bizonyára azok tulzó zeloták, a kik Mózeset hozzák fel egy oly bölcsesség magyarázó ellenében, a mely bölcsességet Mózes hiában ohajtott, mert az egy jóval távolabbi nemzedék számára volt fenntartva, ezen ujkori emberek számára, a kikre méltán alkalmazhatjuk Krisztus szavait, és elmondhatjuk, hogy a legutolsó közülök nagyobb Mózesnél. Másfelől, a keresztény erkölcsstan, ha szinte kevésbé biztos és ment az elferdítésektől, mint a tudomány, közvetlenebbül és erősebben hat az emberiségre. A tudományos élet nem oly nemes, mint a keresztényi; jobb, úgy szólva, ha az ember az új Jéruzsálemnek, mintha az új Athenének lesz polgárává, valóban, jobb dolog mindenütt testvért és barátot találni, mint a keresztény, minthogy az ember a bölcsész módja szerint „rokonát és barátját is oly kevésre becsülje, hogy nem csak azt ne vegye számban, miként boldogulhat, hanem hogy vajjon emberi lény-e, vagy valamely másnemű teremtmény. 1)

Azonban a Krisztus műve, a maga akaratja és ereje által egy

1) Plátó, Theaet.

oly tartós és egyetemes intézmény megalapításában, nem hasonlítható össze egy művel sem, melyekről a történelem tudósít. A tény embereinek remekei durvák és közönségesek ehez képest, s a szemlélődés remekei üresek és lényegtelenek. Midőn arról beszélünk, bámulásunk kifejezésére hiányoznak szavaink. Szólhatunk a szándék eredetiségéről s az ügyességről, melyet a kivitelben nyilvánított: de mindezekkel a kifejezésekkel még nem meritettük ki a dolgot. Eredetiség és találékony ügyesség működtek ebben bizonyára, de miként, ezt nem lehet kimutatni. A teremtő erőt, a mely létrehozta azt, a miről a van mondva, hogy a pokol kapuí rajta nem gyözedelmeskedhetnek, ezt elemezni nem lehet. Az új Jéruzsálemre nézve nem gondoskodott egy építész sem tervrajzokról, s az egyetemes társulat részére nem bizottság állította meg a szabályokat. Ha a természet műveiben a számitás, a nehézségekkel való küzdelem, az elővigyázat, az elmésség jeleit kimutathatjuk: akkor lehet, hogy a Krisztus művében is ugyanazon jelekre akadunk. De ezek az alsóbb és másodrendü erők nem öntudatosan gyakoroltattak, ezek el voltak rejtve a sokféle s mégis egyszerű teremtő tény alá. A megfoghatatlan munka csendességbe folyt le, zajtalanul, kevés figyelmet támasztva hajtattott végre az emberek szemei előtt. Ki irhatja le azt, a mi az embereket egyesíti? Ki hatolhat bé a beszéd képződésébe, a mely az emberek egyesülésének jelképe? Ki irhatja le kimerítőleg a polgári társaság eredetét? — A ki ezeket még tudja tenni, az a keresztény egyház eredetét is megmagyarázhatja. Másokra nézve elég, ha azt mondjuk: „a szentlélek szállott azokra, a kik hívének.“ Egy ember sem látta az új Jeruzsálem épületét, a munkások egymásra halmozták a bevezetlen falakat és kövezetlen utcákat, a meritő kanál és kalapács pengését senki sem hallotta; az ég ből a z Istentől szállott alá.

F e r e n c z J ó z s i .

XVI.

Hétköznapi Imák

(Templomi használatra.)

Hétlőn reggel. ✓

Eletünk teremtője, gondviselő Istenünk a Jézus által! Imé fölemeljük lelkünket és kezeinket tehozzád. Megújult napunk (és hetünk) kezdetével megújítjuk hitünket és reménységünket is. Légy áldott, hogy az elmúlt éjszakán is oltalmad szárnyaival fedeztél, s eltávolítottad a gonoszokat és veszélyeket, melyek fenyegették életünket és lelkünket, hajlékunkat és szeretteinket, javainkat és boldogságunkat. Légy áldott, hogy szemünkkel látjuk a napot, s ennek világában bölcsességed és hatalmad templomát (Légy áldott, hogy nevedben, szereteted és kegyelmed érzetével kezdhetjük el hetünket, folytathatjuk pályánkat!) Itt e szent helyen rejtessz el a te sátorodba, befogadsz szeretetedbe, megszenteled életünket, s meghallgatod könyörgéseinket!

Atyánk, gondviselő Istenünk! az ég és a föld tebenned bizonak, mert azokat te teremtetted; a világok benned remélnek, mert azok hatalmad végtelenségén állanak; minden teremtmények szemei tereád néznek, mert te azokat néven nevezed, s szeretetedből eltartod: benned bizunk mi is; mert te vagy a mi hitünk kősziklája, megtartásunk és szabadításunk Istene!

S im e hittel lelkünkben lebőrulva imádkozunk, s kérünk tégedet mennyei Atyánk, hogy fogadd el hálánkat, melyet lelkünk, mint áldozatot, hozzád emel az egekre. Add aztán a te lelkedet, mely vezéreljen életútainkon, hogy célunkat s örök hazánkat el ne téveszszük.

Mi végesek vagyunk, de te végtelen vagy; mi erőtlenek vagyunk, de te az erők kifogyhatatlan kútféje vagy: oh világosítsd fel véges értelmünket, szenteld meg akaratusunkat, erősítsd erőtelenségünket, hogy mindazt megtegyük, a mire megbíztál; elviseljük, a